

A kiváló könyvívzléssel szerkesztett és nyomtatott kiállítási katalógus szakirodalmi bibliográfiával zárul. Fontos ennek az olvasása is, hiszen pontosan rávilágít Adrian Papahagi széleskörű olvasottságára, és hogy pontosan követi a magyar szakemberek eredményeit. Nemzetközi szakirodalmi tájékozottsága pedig a legjobb szakemberek közé sorolja őt. Figyelemre méltó a kötet didaxisa is, amely a célközönséget is mutatja, hiszen Adrian Papahagi a Babeş-Bolyai Egyetem Angol Intézetének alkalmazottja, szakmájának utánpótlásán is dolgoznia kell.

MONOK ISTVÁN

Réka Tímea Újlaki-Nagy, *Christians or Jews? Early Transylvanian Sabbatarianism (1580–1621)*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2022 (Refo500 Academic Studies, Volume 87). 292 p.

Régi adóssága volt a nemzetközi tudományosságunknak egy olyan monográfia megírása, amely az erdélyi szombatosok (sabbatarii) kora újkori múltját és műveltségét dolgozta fel. Ezt a hiátust tölti be Újlaki-Nagy Rékának a tavalyi esztendőben megjelent vastkos terjedelmű és egyúttal angol nyelvű kötete (A nevezett témáról magyar nyelven ld. még: NAGY Sándor, *Szombatos codexek*, Bp., Akadémiai, 1884 [Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből]; KOHN Sámuel, *A szombatosok, Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk, különös tekintettel Péchi Simon életére és munkáira.*, Bp., Athenaeum, 1889; KONCZ József, *Adatok a Bözödi Ev. Ref. Egyházközség történetéhez, Ezt megelőzi a hitújítás kezdete, terjedése és a túlhaltott újítás következménye: a szombatoság vázlatja 1867-ig*, Marosvásárhely, Ev. Ref. Kollegiumi Kny., 1905; KOVÁCS András, *Vallomás a székely szombatosok perében*, Bukarest, Kriterion, 1981; DÁN Róbert, *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*, Budapest, Akadémiai, 1987 [Humanizmus és Reformáció, 13]; KOVÁCS András, *Az erdélyi szombatoság nyomában*, Csíkszereda, Pallas-Akadémiai, 1999). A könyv jelentőségét a közelmúltban Péter Katalin-díjjal és Klaniczay Tibor-díjjal is elismerték. Ugyanakkor a cím bizonyos szempontból csalóka, mert, aki arra számít, hogy egy igényes idegen nyelvű történeti témájú munkát vesz a kezébe, az biztosan „csalódní” fog. Ugyanis a könyv kimondottan nem e vallási csoport koraújkori történetére, hanem inkább vallási tanításaira, „kánonjaikra”, korabeli világméretűre és műveltségükre fókuszál. Hozzá kell tennünk, hogy ez semmit sem von le a könyv felbecsülhetetlen értékéről.

A szerző egyetemista kora óta kitartóan és példamutatóan nagy szorgalommal kutatja az erdélyi szombatosok történetét, műveltségét és társadalomformáló hatásait. Ez megmutatkozott már a választott témakörében (korábban) elvégzett forrásfeltáró kutatásaiban is, ami által joggal és méltán vívta ki a szűkebb értelemben vett szakma komoly elismerését (*Korai szombatos íráások*, sajtó alá rend., jegyz. Újlaki-Nagy Réka, Szeged, SZTE, 2010, [Fiatall Filológusok Füzetek, Korai újkor, 7]; *Zsidó székelyek, A bözödiújfalusi szombatos közösség emlékezete*, sajtó alá rend., bev., jegyz. Újlaki-Nagy Réka, Bp., Balassi, 2019). Újlaki-Nagy Réka jelen munkája az erfurti egyetemen kiváló eredménnyel, angol nyelven megírt és megvédett doktori disszertációjának részlegesen átdolgozásra került változata.

A nevezett vallási csoport – a szerző szándékosan és véleményem szerint jogosan kerüli a szombatosokra a felekezet, vagy a pejoratív, illetve diszkriminatív szekta fogalmát – tagjai hittételeiket, liturgiájukat, valamint szokásaikat elsősorban az ószövetségi zsidó vallási hagyományokra alapozták: így például a hét ünnepnapját is szombaton tartották. A múltban a keresztény egyháztörténetben több alkalommal is keletkeztek a szombatosokhoz hasonló vallási csoportok. Mi több, a keresztény ókor folyamán a kora újkori szombatosok előfutárjainak az a Kr. u. 1. századi zsidó-keresztény ebionitákat is tekinthetjük, akik tagadták Jézus Krisztus isteni természetét, és preegzisztenciáját, valamint szüzi születését. Sőt, a korai keleti egyházakban az 5. század közepéig nagyon erős volt a zsidó vallási hagyományok megléte, és ezek a korabeli írott forrásokban is tetten érhetők.

Újlaki Nagy-Réka könyve nyolc, jól elkülöníthető és egymásra szervesen épülő nagyobb fejezetből áll. Ezekből az egyik, a legkisebb és egyúttal legfontosabb, az erdélyi szombatosság kutatásáról szóló fejezet. Ez azért is bír nagy jelentőséggel, mert a külföldi tudományosságnak e csoportról igen csekély ismerete volt. Ebből többek között megtudhatjuk, hogy miképpen vette a kezdetét a 19. század második felében a szombatos közösség történeti kutatása. A szerző alapos részletességgel taglalja Kohn Sámuel (1841–1920), Thúry Zsigmond, Dán Róbert (1936–1986), Varjas Béla (1911–1985), Kovács András, Balázs Mihály, Máté Györgyi és Koltai Kornélia a szombatossággal kapcsolatban mérföldkönek számító kutatásait.

A következő rész a szombatosság erdélyi történelmét részletezi. Ugyanakkor ez a rész rövidsége ellenére ugyancsak fontos, mert ennek taglalása nélkül egyáltalán nem értjük meg a további, elsősorban a szombatosok tanításairól szóló fejezeteket. Hozzá kell tennünk, hogy magunk részéről jobban örültünk volna, ha a szerző hosszabb lélegzetvételű fejezetet szentelt volna az erdélyi szombatosság történelmének. Tudni kell, hogy az erdélyi szombatosok a reformáció során a 16. század második felében jelentek meg, és a Szentháromság-tagadó antitrinitáriusokból (vagy másik nevükön neoariánusokból) váltak ki. A szombatosság kialakulásában meghatározó szerepük volt a nyugat-európai radikális reformáció Erdélybe menekült, Erdélyben tevékenykedő teológusainak, elsősorban Mathias Vehe-Gliriusnak, akiről még alább is lesz szó. Tanításaik az ugyancsak antitrinitárius hitű szenterzsébeti Eössi (Ösi) András (megh. 1602/1604) nemesember hittételei révén kezdtek terjedni. A szombatosok nem ismerték el Jézus Krisztus isteni természetét – ebben is építkeztek a Krisztus nem imádását hirdető erdélyi nonadorantista antitrinitáriusok híveinek elveire. Jézust magát mint a megváltásra sikertelenül kísérletet tett Messiást tisztelték, és új Messiás érkezését várták. Az ószövetségi könyvekre hivatkoztak és támaszkodtak, számos zsidó szokást, ünnepet, illetve liturgikus cselekményt vezettek be közösségeik életébe. Gyülekezeteik vagy csoportjaik elsősorban Marosszék és Udvarhelyszék (eredendően antitrinitárius hitű) székely-magyar lakosságának a körében vertek mély gyökeret. Híveik a nemeség soraiban, sőt a főurak körében is akadtak, mint pl. Aranyosgerendi Gerendi János, I. Rákóczi György (1631–1648), későbbi erdélyi fejedelem anyai nagyapja, vagy Hídvégi Mikó Ferenc (1585–1635) emlékiró és diplomata. Mindezen felül jelentős számú közösségük létezett többek között Kolozsvárott, Marosvásárhelyt és Tordán is (SZABÓ András Péter, *A dési per történeti háttere = Egyháztörténeti Szemle*, 4(2003), II, 29–56).

Azonban a történeti részről szóló (és egyúttal rövid terjedelmű) fejezet nagy erénye az, hogy nemcsak a könyv címében megadott 1580–1621 közötti időszakra fókuszál, hanem a későbbi esztendőkre is, különösképpen a 1638. évi dési 'complanatio' vagy terminus, illetve az úgyszintén 1638. évi beszercei törvényszék időszakára, amellyel végső soron kezdetét vette az erdélyi szombatosok hosszú időközön át tartó „keresztútja.” Tudniillik 1630-ban az erdélyi szombatosok tanításai Péchi Simon (ca. 1565–1642) kancellár fellépésével gyökeresen átalakultak: jelentős lépést tettek a judaizmus és zsidóság irányába. Sok tekintetben a zsidó vallás hagyományaihoz, tanításaihoz, rítusaihoz közeledve próbálták kialakítani a közösség hitéletét (POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története*, II, (1605–1690), Bp., Franklin Társulat, 1904, 134–146). Az erdélyi szombatosok ezen túlmenően középkorai szintű iskolát is tartottak fenn Székelyszenterzsébeten. Ezenfelül élénk irodalmi és költészeti tevékenységet fejtettek ki. Zsidó vallásos műveket nagy számban ültettek át magyarra, és sajátos énekköltészetük alakult ki (Erről ld. még bővebben: THURY Zsigmond, *A szombatos kódexek bibliográfiája különös tekintettel azok énektartalmára*, Mezőtúr, Borbély Nyomda, 1912; Varju János, *A szombatosok költészete*, Bp., Szerzői kiadás, 1937; *Szombatos énekek*, sajtó alá rend. Varjas Béla, közrem. Csomasz Tóth Kálmán, Bp., Akadémiai, 1970 [Régi magyar költők tára, XVII. század, 5]; BALÁZS Mihály, *Felekezeti és fikció, Tanulmányok a 16–17. századi irodalmunkról*, Bp., Balassi, 2006).

1618-tól Bethlen Gábor (1613–1629), illetve I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek uralkodásának idején, 1638-ban a protestáns (református) ortodoxia határozott fellépése, majd a 17. század végén, az erdélyi ellenreformáció vagy rekatolizáció megerősödése következtében az erdélyi szombatosok

kíméletlen üldöztetése vette a kezdetét. Különösen a Rákóczi-szabadságharcot követően Mártonffy György (1663–1721), Antalfy János (1644–1728), valamint Sorger Gergely György (1665–1739) erdélyi katolikus püspökök idején igen komoly megpróbáltatásokat kellett az erdélyi szombatosoknak kiállniuk. Ennek köszönhetően a szentszéki (római és vatikáni) levéltárak tetemes számú és felbecsülhetetlen értékű dokumentumokat őriztek az erdélyi szombatosok körében megkísérelt, olykor erőszakos térítési (rekatolizációs) tevékenységről is (erről az időszakról a római Hitterjesztés Szent Kongregációjának [Sacra Congregatio de Propaganda Fide] Történeti Levéltárában, azon belül a kongresszusi iratokban, azaz az APF SC Fondo Ungheria e Transilvania sorozat 4., 5. és 6. számú iratcsomóiban található kutatlan állagú iratokat az erdélyi szombatosok körében végzett rekatolizációs kísérletekről vagy próbálkozásokról).

Nagyon fontosnak véljük a kötetnek a forrásokról írott és egyúttal viszonylag rövid lélegzetvételű részét is. Újlaki-Nagy Réka a könyve írása során hihetetlen nagyszámú forrást és szakirodalmat mozgató meg, és igen nagy alaposággal dolgozta fel. Ebből megismerhettük részletesen Péchi Simon és a kissolyosi Mátéfi család énekeskönyveit, valamint az Arkosi-, a Kalocsai-, a Jancsó-kódexet és a MsU No. 1135 jelzett alatt álló szombatos kéziratot (kódexet) mint e vallási csoport 1621 előtti időszakra vonatkozó legfontosabb kútfőit.

Úgyszintén kiemelkedő fejezete a monográfiának az erdélyi szombatosok hermeneutikájával foglalkozó része. A szerző interpretációján keresztül igen gazdag képet kapunk arról, hogy miképpen látta és értelmezte e vallási közösség a Bibliát, azon belül is az Ó- és az Új Szövetséget. Külön öröm, hogy a könyv eme fejezete komoly figyelmet szentel az Erdélyt is megjáró német radikális protestáns (korábban kálvinista felekezetű) hittudós, Matthias Vehe-Glirius (1545–1590) teológiai elveinek, valamint annak, hogy tanításai hogyan hatottak a szombatosok Biblia-képére, hiszen Glirius maga is előbb az antitrinitárius felekezet követője, majd utóbb a szombatosok híve lett. Sőt Kolozsváron, az unitáriusok kollégiumában oktatási tevékenységet fejtett ki még Dávid Ferenc (Franz David Hertel) (1520–1579) püspök 1579. évi pere idején. A könyvben arról is tudomást szereztünk, hogy miképpen hatottak Vehe-Glirius látásmódjára a középkori Josephus Albo (1380–1444) zsidó filozófus nézetei is (DÁN 1987, i. m. 46–47; SZABÓ 2003, i. m. 32).

A könyv hosszabb terjedelmű fejezetei közé tartozik az erdélyi szombatosok tanításairól szóló rész, amelyben igen tág és átfogó képet kapunk e vallási csoportnak az Isten képéről, az eskatológiájukról, az isteni megnyilatkozásról, illetve a Megváltóról és Szentlélekről alkotott nézeteiről. A másik hosszabb fejezet pedig – amely hihetetlenül nagy részletességgel van megírva – a szombatosok vallási szokásait és gyakorlatát részletezi. Ebben a fejezetben megismerhettük a vallási énekeiket, imádságaikat, ünnepnapjaikat (mint pl. a szombati napok, az Újhold és az Új Esztendő megünneplését), étkezési, valamint böjti szokásaikat.

Összefoglalva, Újlaki Nagy Réka angol nyelvű munkája úttörő jellegű, számos új adattal gazdagította nem éppen széleskörű ismereteinket az erdélyi szombatosok múltjáról és életéről. Sőt, a szerző tudományos tevékenységének köszönhetően a nevezett vallási közösség szemszögéből látéleket kapunk a korabeli Erdély felekezeti és társadalmi viszonyairól. Ugyanakkor e könyv nem kimondottan a történettudomány, hanem inkább az irodalomtörténet, a néprajz, a kulturális antropológia és filológia (nyelvészet) művelői számára bír kiemelkedő fontossággal, és egyszersmind megkerülhetetlenül válik a kora újkori Erdély felekezeti viszonyaira foglalkozó tudományosság számára is. Bízást reméljük, hogy e nagyszerű monográfia magyar nyelvű változatát is hamarosan kezünkbe vehetjük. Így jó szívvel ajánljuk az érto olvasóközönség figyelmébe. Ugyanakkor itt azt is nyomatékosítani kell, hogy nagyon fontos lenne egy olyan magyar, illetve idegen nyelvű monográfia megírása is, amely kifejezetten a legújabb levéltári kutatások alapján a kora újkori erdélyi szombatoság történelmére koncentrálna.

NAGY KORNÉL